

Anton Hansen Tammsaare

Punase Lageda Eesti asundus

Musta mere rannalt

Digiteeris Andres Aule.

Digiteeritud 2012. aastal raamatust A. H. Tammsaare. Kogutud teosed, 15. kd. Tallinn, Eesti Raamat, 1986, lk. 329–359. Raamatu koostaja E. Teder, tekstikriitiline toimetaja M. Mikli.

Punase Lageda Eesti asundus¹

Kaks käidavamad teed viivad rändaja P. L. Eesti asundusesse — Eesti Aiakesesse: üks tuleb Kubani maakonnast, üle Kaukasuse mäeharjade ja siit pääseb ainult jalgsi või ratsa läbi; teine — lõuna poolt, mererannast, mööda Msõmta jõe äärt, mägedel, sagedaste kaljuservadel ronides ja imelisi vaateid valmistades. Viimane on suur kivi-tee, 1897–1899 ehitatud, ja läks kroonul umbes 1 miljon rubla maksma. Teda mööda läksin ka mina P. L. Eesti Aiakesesse. Aga ärgu lugeja ometi lootku, et mina seda teed kirjeldama püüaks hakata. Ma võin ainult tähendada, et tee 45 versta pikk on ja paiguti 30–40 sülda jõepinnast kõrgemal kaljuserval ronib, kuna tee kohal kuni 150 sülla kõrgused kaljud ripuvad, mille pragudes võserikud, põõsad, isegi suured puud kasvavad. Kätteulatavas kõrguses õitsesid siin ja seal jasmiinid (oli maikuu) — otse mühiseva, ei, müriseva ja kaljurahnusid veeretava Msõmta kohal rippudes. Ma võiks vast kõik unustada: vahutava Msõmta, kõrgetelt kaljudelt langevad mäeojakesed, pilvedeni ulatavad kaljumürakad, imelised vaated kaugusesse ja pealtnäha puhalt kaljul kasvava metsa — aga jasmiin oma lõhnaga seisab ikka mul meeles. Ma ei mõista, kudas ma teda unustada võiksin. Oh, ma tean, kus ta esimest korda mind joovastas! Otse sel silmapilgul, kui ma pimedast ja niiskest tunnelist tema tõmbava tuulega välja päikesepaistele astusin, seisis ta mu ees — õrn-valgena ja ma murdsin, murdsin tema oksa, nagu oleks mul hirm olnud, et ma neid vast liig vähe murraks.

Kui rändaja Punasele Lagedale on jõudnud, võib ta kas hobuseteid (suure kivitee jätk) mööda mäekülgesid või madalamalt jõeäärset jalgteed Eesti külade poole minemiseks tarvitada. Mõlemil teel on oma ilu. Alumine tee aga, mis paiguti mööda Msõmta kallast liigub ja mida paksud sarapuud ja lepad mõnes kohas otse võlvina ümbritsevad, meeldib mulle rohkem; temas on midagi kodust, meelitavat ja sooja. Iseäranis tundub see õhtuvidevikul, kui Msõmta mereõhkena või metsakohinana häälitseb.

Eestlasi on siin kolm küla, üleüldse 36 perekonda. Külad seisavad otse jõe kaldal, üks paremal, kaks pahemal pool jõge, umbes 2000 jalga merepinnast kõrgemal. Lõuna pool seisab Aibga mäeselg oma üksikute kaljuliste tippudega (kõige kõrgem 8381 jalga üle merepinna). All jõe ääres ja madalamal mäekülgedel kasvavad muu seas murelid (kirsi tõug), pirnid, õnapuud, kreeka pähklipuud, kastanid, tammed, pukspuu (sinar), grab jne. Kõrgemal paistavad juba okaspuud, mille seas kaski leidub, nagu ma nüüd, kus kõrgematel mäekülgedel lehed kollaseks hakkavad minema, ära tunnen: tuttav kodune värv peatab pilgu ja ei lase teda enam lahti. Seal kasvab aga ka must ja punane sõstar, vaarikas ja mustikas, mõnes paigas ka pohlakas. Veel kõrgemal kaob igasugune võsastik: seal algavad alpi-aasad. Nendele järgneb

¹ Punase Lageda Eesti asundus ehk Eesti Rohuaiake (ka Eesti Aiake) — küla Krasnodari krais Krasnaja Poljana linna lähedal, mille rajasid 1886. aastal Põhja-Eestist algselt Kubanimaale väljarännanud talupojad kunagise tšerkesside küla kohale. 1912. aastal elas Punasel Lagedal 36 peret eestlasi, kokku oli külas u. 250 elanikku. Küla oli Kaukaasia eestlaste üheks kultuurikeskuseks. Siin on elanud või käinud tervist parandamas A. H. Tammsaare, M. Härma, V. Buk jt. meie kultuuri-tegelased. 1977. aasta oktoobris pandi majale, kus elas Tammsaare, pidulikult mälestustahvel ja nimetati küla peatänav Tammsaare-nimeliseks. *Toimetaja märkus.*

paljas kivi. Aibga kõrgema kaljuse tipu ääres seisab veel praegu tükk mullust lund. Tipust enesest aga vaadates paistab lõuna pool mäeahelikkude räga ja üle selle — meri. Põhja pool, üle Msõmta oru, seisavad Kaukasuse peamäeahelikud: Tšuguš (10 642 jalga kõrge), Assara, Pseašho (10 695 j. k.) jne. Nende tippudel valendab veel mitmes paigas lumi. Siin käivad eestlased sagedaste jahil, kui nad kaljukitsi, tuure või karu mõtlevad kimbutada. Kaugemal põhja pool seisab määratu plats, kus jahipidamine kellegi suurherra ainuõiguses seisab: see koht kubiseb põtradest, metshärgadest ja piisonitest. Neid lastakse ainult vahtide, sala ja julgete meeste poolt. Msõmtas on varemalt palju kala (forell) olnud, nüüd püütakse teda vähe, kevadel ja suvel vihma järele, kui vesi sogane, sest — forell on ju õrn, tundelik ja arg ning — maitsev.

Imelik! Moskvast Rostovini saadi väga hästi aru, kes ma olen, kui ma enese sakslaseks nimetasin. Novorossiiskis oldi minu vastu väga viisakas, kui ennast soomlasena esitelesin. Sotšis teati, et eestlased olemas on ja Adleris muutus võõrastemajapidaja türklane kohe aupaklikuks ning iseäranis lahkeks, kui ta mind kuulis eesti keelt kõnelevat. Ta pidas oma kohuseks mulle teatada, et ta juba ammugi eesti keelt õppivat, aga raske olevat see keel. Ainult tere ja jumalaga mäletavat ta kindlaste. (Üks nendest tõendustest, miks eestlased oma emakeelt nii hirmsal kombel murravad.) Aga türklane jutustas murtud vene keeles viibimata edasi. Eestlane! Oo, see pole niisugune mees kui teised. Eestlased on ikka rikkad ja teevad tööd. Imelik, et võõrastemaja- ja trahteripidaja nii hästi eestlaste rikkust tunneb. Ja veel imelikum, et eestlane selle juures rikkana püsib. Tähendab — ta peab jõukaste elama. Jõukaste ja puhkaste, nagu mulle arst (ta puhkab juba maamullas, rahu põrmule!) Sotšis mitu korda kinnitas, kui ta mulle tungivalt nõu andis Eesti külasse minna ja mitte Punasele Lagedale kreeklaste juurde jääda. Vähemalt selle nõuandmise eest olen ma kadunule (jumal ülendagu tema hinge ja alandagu tema pattu) südamest tänulik.

Kodune õhk võttis mind Eesti Aiakeses vastu, kuigi mitte täieste, sest loodus oma ümbrusega surub ka inimesele, kui ta ligi kolmkümmend aastat tema rüpes mööda saadab, oma pitseri peale. Üle Kaukasuse mägede, põhja poolt Kubani maakonnast olid eestlased kord siia roninud ja sedasama teed mööda esiotsa mõnikord ka, kott seljas, leivajahu toomas käinud. Sagedamine võeti niisugune teekond mereranda ette. Aga need mehed näisid kõigega harjunud olevat ja igasuguse kartuse uue koha ees ja vähemagi mure ülespidamise pärast kaotanud olevat, tulid nad ju esiotsa kodumaalt Samaarasse, sealt Stavropoli kubermangu, sellest Kubani maakonda ja siit alles praegusele eluasemele. Mitmed ei leidnud ka siin rahu, vaid rändasid Siberisse. Sealt on aga enamiste kõik kaunis kurvalt tagasi tulnud. Ka Ameerika on rändamisetuhinas inimeste huultel liikunud.

Siia tulles kattis praegust elupaika läbipääsemata padrik, kus karud ja metssead elutsesid. Kapitali polnud ühelgi rändajal, kui kurvad mälestused mahajäetud kodumaast, usk tuleviku sisse, rõõmus meel ja tööjõud maha arvata. Nälja peletuseks mindi mere äärde tööd otsima, ja kui natukenegi kõlisevat taskusse kogus, osteti kaks puuda kukuruusi (kangelased ka kolm puuda), tõmmati kotiga selga ja rännati umbes viiskümmend versta üle mägede, et maad laastata eluonni asemeks. Siin oli ju küll kord tähelepanemiseväärne kultuura olnud, sest mitte asjata ei hakatud seda kohta Punaseks, s. o. Ilusaks Lagedaks hüüdma.

Umbes 40 tuhat tšerkessi olid jõeorus ja mäekülgedel asunud. Paiguti on nende elu jälgi veel praegu leida. Kõige selgemine räägivad nendest aegadest vanad õuna-, pirni- ja murelipuud, mis kui jätkatud viljapuud veel praegu rikkaliku saagi annavad. Paljud neist on raisku läinud, teised puud on neid ära lämmatanud. Sõda peletas viljapuude harijad ära, vene mõök sai kultuuri hävitajaks. Mägedes leidub hulk kõiksuguseid mineraalivee-allikaid. Neid on ükskord korras hoitud ja on nende vett tarvitatud — arstimiseks, joogiks. Nüüd tuntakse vaevalt veel neid kohti või nad on niisugusesse seisukorda sattunud, et vett raske on kätte saada. Endised teerajad on kinni kasvanud, uute tallajad on alles tulemata. Paiga ilu ja tervislist tähtsust on komisjonid ja arstid oma otsustega kinnitanud, paberi peal on nii mõndagi korda seatud, aga tegelikult näeme ainult seda kiviteed, mida mööda me mererannalt ülesse Punasele Lagedale tulime. Räägitakse juba ammugi siia ehitatavast raudteest. Tänavu aetakse jällegi mingisugust sihti ja looditakse maad — elektriraudtee tarvis, mis põhja poolt, Maikopist, siia peab tulema. Eks näe. Uus tee sünnitaks siis korraga uue elu.

Raske oli sisserändajatel elu hakatus. Nüüd on aga asundus tõepoolest kui aed. Mäenõlvakult vaadates naerataks healmeel. Mitmesuguseid viljapuid on sedavõrd palju, et majad kui rohelistest metsast silma paistavad. Eestlaste oma istutatud viljapuuaiad on enamiste alles noored, ainult kümmekond aastat vanad. Aga nii mõnelgi peremehel on üle 100 õuna-, ploomi- ja pirnipuu aias, metsa kirssidest ja pirnipuudest rääkimata, sest need kasvavad igal pool. Kui liikumine kergemaks ja elavamaks läheb, siis muutub sinne põllumees vististe peagi enam aiapidajaks, sest nõnda võiks ta kergemine ja paremine ära elada. Juba praegu toob puuvili heal aastal nii mõnelegi peremehele sajad rublad sisse. Teda müüakse suvitajatele, aga peasaak seisab kuivatatud puuviljas, iseäranis pirnides, mida koormate kaupa mereranda veetakse. Pirnide kuivatamiseks on sellekohased pisukesed ehitused — susnid (сушилня, sussitama), need suitsevad sügisepoole igal peremehel. Heal aastal kuivatatakse ka ploomisid. See kõik on õige lõbus toimetus. Minnakse terve perega metsa: keegi noorematest, kellel kergemad ja painduvamad liikmed, ronib suure pirnipuu otsa ja hakkab raputama, ikka oks-oksalt, kuni kõik vili maas. Seal korjatakse ta kottidesse ja viiakse koju. On puid, mis heal aastal 6–7 tündrit vilja annavad. Mulle on juba see susnide lõhn armsaks saanud, vististe sellepärast, et ma tean, kui head mõnikord kuivatatud pirnid olla võivad. Kahjuks on aga tänavu halb puuvilja-aasta; kevadene külm ja udu on õied ära võtnud (veel nädal peale jaanipäeva sadas mägedes kuni metsani lumi maha ja soojus langes öösel 2–3 kraadi peale, mis väga haruldaseks nähtuseks peetakse).

Kukuruus ja kartul, mille kallal asunik praegu higistab, nõuavad võrdlemisi palju vaeva, iseäranis sellepärast, et põllud kallakutel mäekülgedel on. On paiku, kust ainult oma seljas või hobuse turjal põllusaadusi alla võid tuua. Puureega allamäge lohistamine on igapäevane asi. Kukuruusi harimise teeb raskeks tema kahekordne muldamine, mida sagedaste käsitsi peab tegema. Hakkab aga juba iva tekkima, siis peab teda kuni koristamiseni (vähemalt kaks kuud) karude eest kaitsma. See on omasugune õitselkäimine. On kukuruus mitmel põllul, siis on meestepere kõik igal öösel kodust ära: ta magab ühes koertega kukuruuspõllul, paugutab mõnikord püssi, teeb põrgukära, ajab koerad haukuma ja käib vahetevahel ümber vahitava põllu. Aga mesikäpp, õigem kukuruusimokk, hiilib kära ja püssipaigutamise peale vaatamata siin või seal kukuruusi ja teeb oma hävitusetööd. Harva läheb õnneks teda

varguse pealt tabada ja tinaga vagaks teha. Tema ainukene salgamata voorus on see, et ta inimese lähenemisel päkkadele valu annab. Küll on siin kaks, kolm meest karuga sülepätsi katsunud ja otsusele tulnud, et ta vähese lihasöömise peale vaatamata, õige tugev on (see räägib taimetoitlaste kasuks!), kuid see on igakord peale seda sündinud, kui karu ise oma naha peal tundnud oli, mis veri tähendab. Ühest mehest, kes karuga heideldes tema lõuad käsitsi laiemale oli kangutanud, kui sellele meeldis, küsisin ma, et mis ta küll heitlemise ajal mõtles. Ta vastas, et ta omale veel rohkem jõudu soovinud, kui tal teda praegu on. Jah, ühte õpivad need mehed siin: oma jõu, oma võimise peale lootma. Suurtel silmapilkudel harjuvad nad nägema, et nad ainult ise endid aidata võivad, mitte keegi muu. Teiste peale lootmise jätvad nad heameelega naiste hooleks. Kord rägus siin karu ühte vanameest ja väike poeg vaatas seda pealt. Isa käsku täites võttis ta ometi karu all lamava isa taskust noa ja püüdis sellega karu südant leida, kuid nuga oli nõnda nüri, et poiss teda läbi murdja paksu naha ei suutnud suruda. Aga poiss togis, kuni ta oma isa päästis. Oo, siinsed poisid on lõbusad ja huvitavad, kui nad üksteise võidu metsloomadest jutustavad. Nad on ju oma silmaga niihästi metskulti kui ka karu näinud, viimast kividega pildudes kukuruusist välja peletanud.

Põllupidamise kõrval kasvatatakse karja. Ei või ütelda, et see kodumaa loomadega võrreldes heal järjel oleks. Paremad loomatõud puuduvad täieste. Nurisetakse karjamaa peale — loomad jäävad punasesse. See haigus peab siin kaua kinni ja kurnab looma lõpulikult otsa. Enamaste lastakse lehma paar aastat haigusega elada ja müüakse siis lihloomana ära. Lehmad on siin harilikult nõnda ära hellitatud, et nad ilma vasikata piima kätte ei anna. Läbi suve lastakse vasikad enne lüpsmist alla ja siis läheb alles lüpsja. Lehmad annavad võrdlemisi väga vähe lüpsis piima, olgugi et neid ainult õhtul ja hommikul lüpsetakse. Niisuguste lehmade pidamine on iseäranis sellepärast vastuoluline, et piim suvel siin kõrget hinda maksab — 20–25 kop. toop. Karjamaaks on vabad määratud mäeküljed, kuid seal on õige vähe söömist. Ainus pääsetee oleks vististe haritud karjamaa ja paremad loomatõud. Kudas seda aga korda saata, see ajab siinse peremehe olude tagajärjel nukralt kukalt kratsima.

Mis loomi siin aga palju on, see on sigu! Kui meie päevil keegi kurjadele vaimudele käsu annaks sigade sisse minna ja need endid ilusasse Kardõvatši järve (see on Msõmta hakul) või vahutavasse Msõmtasse ära uputaksid, siis läheksid vististe küll P. L. Eesti Aia asunikud välja ja paluksid, et käskija nende radadelt ära läheks. Ja tõepoolest, raske oleks neile seda pahaks panna, kui sa põrsasültil või noore sea küljekonti kartulisupi sees ühes klimpidega oled maitsnud. Vaim oleks vast valmis, aga liha tunneks kohe oma nõtrust.

Mõnus tundmus on siinseid seakarju nähes. Nad peksetakse tänavast (see «lõhnab» ainult sigade järele, nagu ei liigukski siin teisi hingelisi) minema külakarjamaale — Msõmta kaldal olevale avarale platsile, mida munakivid, hõre rohi, pähkli-, pirni-, iseäranis aga kirsipuud katavad. Kevadel näksivad sead rohtu, jaanipäeva ümber hakkavad nad mahalangevaid mureleid saama, sügisepoole tulevad pirnid, aga mis peaasi — tammetõrud ja pähklid. Kui kõik see rikkalik saak metsas lahti läheb, siis on sigadel niisugune pidu, et nad rõõmujoovastuses nädalate kaupa oma nägu ei näita. Kümned verstad kodust eemal uitavad nad mööda mägesid ümber ja saadavad ööd põõsa all mööda. On tammetõrude ja pähklite (suured ja väiksed, neid korjatakse ka müümiseks) saak hea, siis tulevad sead talveks rammusalt, mõnikord otse

täisnuumatult koju. Et liha saada, on peremehel ainult hingevõtmise vaev. Nii-suguste olude tagajärjel süüakse siin liha väga palju. Enamaste jäetakse oma tarvis noored sead — tihti kümnekond.

Välimuse poolest ajavad sead tahtmata mõtte peale, et siin metskultidega salaühen-dust on peetud: pikk jalg, tugev kihv, tubli harjas. Tugevad sõjariistad ja alaline omapead metsas elamine teevad sea julgeks ja vastuhakkajaks. Hundid ei tohi vana-de kihvakandjate juuresolekul kunagi noorematele liiga teha; ainult mesikäpp, kui ta juba kultuuris lihasöömiseni on edenenud, ähvardab kardetavaks saada.

Enam lõbu kui teenistuse allikana võib jahist rääkida. Alguses on metsloomi väga palju olnud, aga siis ei olnud mingisugust läbikäimist ja sellepärast ei maksnud metsloomade liha ja nahad peaaegu mitte midagi. Nüüd on kõigel sellel juba õige ilus hind, kuid metsloomad on väheseks jäänud. Siiski ütlevad jahimehed, et jaht enese ikkagi veel ära tasub. Olgugi et siin püssi- ja jahiloaga harilik kord maksab, on tegelik elu siiski õige vaba. Võetakse püss õlale, tarvilik moon kotiga selga ja kao-takse mägedesse, olgu aeg missugune tahes — nõnda on lugu. Jahib kreeklane, jahib venelane, jahib eestlane, jahib karjane-imeretiinlane,² kes kevadel sadade ja tuhan-dete sarvloomadega, lammaste ja kitsedega mererannast läbi Punase Lageda ülesse mägedesse alpi-aasadele suvitama läheb, et seal oma kitsesid ja lehmi lüpsta ning oma lihtsat juustu valmistada. Seletamata tundmus asub rinda, kui neid suuri karja-sid mägedele rühkimas näed. Veel seletamatumaks muutub aga meeoleu, kui ühte või kahte, kolme meest püssidega ja pampudega mägede poole sammuma näed. Mi-dagi õudset ja siiski kaasakiskuvat lööb liikuma. Sa ei saa enne rahu, kui sa midagi niisugust teed, mida sa tegema ei peaks ja mille eest sa nii kallist ohvrit tood. Sep-tembris on põdrajaht. Karusid lastakse sügisel ja kevadel, kus ta karv kõige ilusam on. Lastakse ülevalt allapoole, misjuures karu kuuli trehvamisel kunagi kütile karde-tavaks ei saa; lastakse aga ka alt ülespoole ja niisugusel korral tormab haavatud loom, kui ta kütiti näeb, kui kuul mööda mäekülge alla tema kallale; ainus päästeabi-nõu on osav kõrvalepõikamine, nii et murdja täie hooga mäenõlvakul alla lendab. Sagedaste lastakse loomi ka niisugusesse paika, kuristikku maha, kuhu küti jalg kudagi ligi ei pääse. Nii mõnigi kord ei peeta ka selle üle aru, kui palju ära suudetak-se kanda, vaid lastakse nii palju, kui püssi ette satub. Ülejäänud liha, mida meeste pihad üle mäeharjade ära ei suuda kanda, jääb tuule puhuda ja päikse paista. Viima-sel ajal korduvad sarnased juhtumised harva, sest jahisaak on vähemaks jäänud. Aga sinnamaale pole siiski veel jõutud, et karuliha söödaks: koju kantakse ainult nahk, mida odavamatel aegadel põrandale laste püherdada oli anda. Nüüd aga, kus juba endised elumajad kitsatena tunduvad ja uusi, lahedamaid ehitatakse, et ka suvi-tajatele välja oleks üürida, ei raatsita enam seda toredust lubada, maksab ju ilus ka-runahk rublat kaksikümmend.

Ehitused püütakse siin puhtast kastanist teha — sellest samast kastanist, mis nii maitsevat vilja kannab ja mille õitest mesilane nii vänget mett korjab — sest tema on pehme raiuda, kerge tõsta ja ei mädane ega koita. Vastupanevuse poolest võib tema-ga ainult vana tamme must süda võistelda. Üks viga on aga kastanil kui ehitusepuul: ta on kõver, otse vintrik, mispärast ta seina panemiseks suurt tööd tarvitab. — Seda

² Imeretiinlane — imeretiinid e. imeerlased — grusiinide hõim Kaukaasias Rioni ja Kura ülemjooksu alal (Imereetias). *Toimetaja märkus.*

vaeva vähendatakse seeläbi, et loomalaudad harvad tehakse: hunt võib talvel läbi seina loomad lauta ära lugeda. Niisugused ehitused on sellepärast võimalikud, et tali Võrdlemisi pehme on: öösel tõuseb külm 10 kraadini, aga päeval on soe, lumi sulab, räästad tilguvad (kui nad mitte lume all pole, sest lund tuleb kolm-neli arssinat nii mõnigi kord maha).

Nõnda umbes on asuniku elukord.

Aga tema haridus? Vaimsed huvid?

*

Eestlastel on oma külakond kirjutaja ja kohtuga; neil on üheklassiline ministeeriumikool kooliõpetajaga — eestlasega, kes ka köstri kohuseid täidab. Õpetaja käib ainult kord aastas oma karjalambukesi vaatamas ja tema järele tuntakse nähtavaste õige vähe igatsust. Asunikudel on oma väike raamatukogu, kus nii mõndagi paremat meie kirjavarast leidub. Hiljuti ärasurnud asunik on oma varandusest 1500 rbl. seltsimaja heaks testamendi läbi määranud: maja ehitatakse, tema sisseõnnistamist tahetakse tuleval jaanipäeval toimetada. Kooliõpetaja juhatusel elutseb muusika- ja laulukoor ja pannakse näitemängusid toime. Kes seda patuks peaksid, neid tundub vähe olevat. Üleüldse tunneb asunik vähe pattu.

Üleüldine vaimne tasapind pole kõrge. See on ka päris loomulik. Väljarändajatena jätsid ju enamaste mõisamoonakad, popsid ja kandimehed kodumaa maha. Kaua hulkusid nad laiadel Venemaa lagendikkudel ümber. Ja kui nad viimaks siia asuma püüsid, siis oli peaülesandeks, kudas end näljasurmast päästa, maad laastata, hooned ehitada, metsloomadega võitlust pidada. Kellel oli võimalust või aega vaimsete tarviduste peale mõtelda või kellel oli neid tarvidusi kodust kaasa toodud? Need tarvidused puuduvad ju ka kodumaal veel praegu, kui inimene seitsme päeva moonamehena töötama peab. Siiski leidub mehi, iseäranis vanemate seas, kes õige palju on lugenud, ajalehti tellivad, kodumaa ja väljamaa asju silmas peavad ja nendest heal meelel juttu ajavad. Halvem lugu on noortega. Kui kodumaal noored vaimse liikumise eesotsas seisavad, siis on asundustes lugu enamaste hoopis ümberpööratud. Kodumaal loevad noored ajalehte või raamatut ette ja vanad kuulavad, siin loevad vanad ja noored kuulavad. Seltsimaja ehitatakse vanamehe rahaga ja vanade eestvõttel (ka viimaste seas leidub neid, kes sõrmegi ei taha liigutada), noortesse ei näi see asi nagu puutuvatki.

Vana huvitab, mis kodumaal sünnib, sest neil on mälestusi, kuigi need enam praeguste kodumaa oludega hästi kokku kõlada ei taha. Noortel ei ole mälestusi, neil ei ole kodumaad. Nad tunnevad ju ümbritsevaid mägesid, armastavad neid, on nende külge kasvanud, aga neid on liig vähe, et see tundmus hulgalise, massilise kuju suudaks omandada ja iselaadiliseks vaimseks ja hingeliseks teguriks võiks muutuda. Nagu õhus rippuv on siinne noorsugu. Kui tema tuleviku üle mõtelda, siis hakkaks nagu õudne ja kurb. Ümberrahvastamist pole küll karta ja vaevalt võib seda teatud tingimistel üleüldse kardetavaks pidada. Kõige kardetavamaks saab lugu siis, kui inimene enam midagi ei ole: ta pole eestlane, sest ta ei käi sellega, mis Eesti oma, käsikäes, ta kaotab oma keele, kui ta teda ei loe ja teda pikkamisi võõra keele sõnadega ikka rohkem segab (mäehari on pereval, puuvilja-kuivatis — susni, külavalitsus — pravlenie, külavanem — starssina, vahimees — storos, maakirves — sapka, teekann — tsäinik, seisa — stoi, nõõ — vpeorjot jne. jne.); ta ei ole ka ju venelane,

sest vene keelt räägib ta halvaste, otse puudulikult; kreeklaseks, türklaseks või ime-retiinlaseks, kellega ta kokku puutub, ta juba ammu ei saa. Ta tunneb enese üksikuna, tervest ilmast lahutatuna, tunneb oma koduküla ilma keskpaigna, leiab tema kombat ja viisid, tema mõistmise ja võimised täiusetipuna. Kõik mis eemal, on võõras, ei ärata huvitust, ei kisu kaasa; sõna kodumaast, tema kultuurivõitudest ei liiguta tema salajamaid hingekeeli ega pane rinda soojenema. Ükski sõna ei suuda siinsele noorele, kes oma silmaga kodumaad pole näinud, seda usutavaks, reaalselt tuntavaks teha. Nii mõnigi on temast oma vanematelt ainult kui moonakatemaast kuulnud: seal on aganane leib, vesine kartul, tulitanud silk ja kupjakepp.

Siin on aga asunik iseoma peremees; kroonule maksab ta aastas umbes 25 rbl. ja sellega on ta kõik oma kohused ülemuse vastu täitnud. Kui aga selle kõrval teada, et peremehed aastas 600–700 rbl., isegi üle tuhande rubla sisse võtavad, siis saab aru, miks kodumaa, see moonakatemaa, nii vähe huvitust pakub. Ka igasugune seletus kodumaa hariduseseltsidest, oma koolidest, kõiksugustest ühisustest, teatrimajadest, kontserdisaalidest, kontsertidest, kursustest, kunstist, kirjandusest jne. kõlab noore asuniku kõrvas sagedaste vaskkellukesena: ta pole midagi sellest oma silmaga näinud ega oma kõrvaga kuulnud ja ta peaju ei suuda kõigest sellest mingisugust tõelikku, konkreetlikku aimet luua. On mõistlikke mehi, kes nii paljust aru saavad ja arusaamisega kõnelevad, oma kodumaa edu jätab teda ometi külmaks. Asunik armastab ajuti mõnusalt juua, aga ta ei pea joomist nähtavaste sugugi enam au- ja uhkuseasjaks (mererannal olevates asundustes, kus viinamarju kasvatatakse ja viina valmistatakse, olla lugu joomise poolest asjatundjate tõenduse järele palju halvem). Ta on ilma karskuseseltsideta sinnamaale jõudnud ja sellepärast huvitab teda isegi see vähe, et kodumaal karskuseseltside peale vaatamata joomine, arvustiku järele otsustades, kasvamas on.

Mõtlemine paneb, mis küll peaks tegema, et nooremates huvitust kodumaa vastu tõsta ja neile tundmuslikult arusaadavaks, selgeks teha, et nad üksi pole, vaid et nad osa suuremast organismusest on, mille küljest nad milgil tingimisel lahkuda ei tohi, kui nad enesele ihulikult ja vaimlikult kahju ei taha teha. Ajakirjanduses on meie kodumaa rahaasutuste ülesandeid asunduste vastu puudutatud. Igatahes võiksid nemad palju, kui sõnal — raha paneb kõik rattad käima — tähendust on. Peaks kõnede, kursuste ja tegelikkude näituste asja asunduses korraldama, asunikud peaksid aegajalt kodumaa häid näitlejaid nägema, lauljaid ja kunstnikke kuulma; meie maalikunstnikkudele peaks võimalust andma oma töösid ka laialipillatud vendade juurde viia; peab õhutama, et asunikud sagedamine kodumaale sõidaksid, et oma silmaga kõike näha; rikkamad teeksid seda ise, vaesematele peaks abi andma; asundustesse peaks (vähemalt esiotsa) kirjandust muretsema; asunduste kooliõpetajaid peaks nende raskes töös toetama, nendele edasiõppimiseks võimalusi looma, muidu surevad nad vaimselt ühes asunikkudega välja (leidub praegugi Eesti kooliõpetajaid, kes oma sugu ametivendadega ainult ametlikus keeles suusõnal ja kirjalikult läbi käivad).

Kui liikumine asunduste ja kodumaa vahel elavamaks saaks, siis võiks ehk ka seda loota, et nii mõnedki asundustest kodumaale asuks ja kodumaalt asundustesse. Iseäranis tähtjas oleks abielusse heitmine, kui kodumaalt värsket ollust asundustesse voolaks, kes kodumaa edenenuks oskused ja kombat kaasa tooks.

Üks uus, tubli perenaine võiks asunduses oma eeskujuga rohkem korda saata kui mõnikümmend ajalehe kirjatükki või raamatut ja kõnet. Esiteks vaadataks vast uue sissetulija peale viltu, temale valmistataks ehk mõnigi kibe silmapilk, aga see kõik oleks möödaminev nähtus. Eesti naisterahvas kipub siin võõrastes oludes oma kodumaa oskused — kanga- ja sukakudumise — ära unustama. Tuleb aga keegi niisugune inimene sisse, kes seda kõike mõistab, siis õpitakse temalt peagi kõik ära.

Halb lugu on ka meeste käsitööga. Sisserändajate seas olid alguses oma sepad ja puusepad; nüüd on need maamulda läinud ja noori pole juurde tulnud. Kui nüüd seppa tarvis on, siis peab 50 versta ära sõitma, mereranda Adleri minema, sest ka Punase Lageda «linnas» ei ole seppa. Sepp ja puusepp võiksid siin väga hästi ära elada, sest tööhind on võrdlemisi kõrge ja tööd küll, ainult kui mees leiduks, kes peale hakkaks. Kui asunikkudega selle üle rääkida, siis ütlevad nad ikka: ehk tuleb kodumaalt keegi, kes tööd ei põlga ja kes vahetevahel püssiga armastab mägedesse minna.

Nagu vaimliste huvidega üleüldse, nõndasama on ka seltsieluga nooremate seas lugu. Nad käivad ju laulmas ja näitlemas, aga see sünnib, nagu peaks toorest talva puu sisse taguma. Heameelega jäetaks see asi kellegi teise hooleks. Mäletan veel selgeste, kui suvel siin pidu toime pandi ja kui nooredmehed pühapäevahommikul kokku pidid tulema, et näitelava ja vaatajateruumi korraldada. Aga kõik unustasid oma laupäevase lubamise. Pühapäeval polnud kedagi paigal — peale kooliõpetaja ja rätsepa. Ja ometi pandi pidu ehitatava seltsimaja heaks toime. Asjata oleks siin ainult etteheidetega loota lugu parandada, aga kurb on niisugune nähtus. On ju arusaadav, et neil noortel, kes kirjeldatud asjade peale halvaste on ette valmistatud, palju huvitavam on mägedele minna, Msõmta ääres uidata või mõnda mäeojakest vaadelda, püssi paugutada ja kala püüda. Ehk kudas läbed sa õhtuvidevikul laulu või näitemängu harjutada, kui väljas kevadesumedusel laternakärbsed kui pikalised elektrijoad ühest kohast teise lendlevad! Või kudas võid sa vabal tunnil raamatu taga istuda, kui sa tead, kus kihvtised ja kihvtita, mustad, sarapuu- ja sauekarva maod, kihvtised skorpionid, süsimustad valgete kõrvadega veeussikesed ja armastusena arad, vilksad ja õrnad forellid elutsevad! Vesi on jões puhas, särab päikesepaistel kui mõni kalliskivi ja kalad tema voogudes — kui viirastused.

Noored armastavad pühapäeva- ja laupäevaõhtuti koos käia lõbutsemas: tantsitakse ja mängitakse ringmängusid. Mõnikord minnakse lauldes küla vahelt läbi. Iseenesest ei saaks nende nähtuste vastu midagi öelda, kui mitte rumalusi, sagedaste otse halbtusi ei tehtaks. Nurisetakse üleüldse, et viimasel ajal külasse pikanäpumed siginenud; ennemalt varastanud imeretiinid hobuseid või ajanud sead ära, aga viimasel ajal hakkavat kartulid, kanad, lauad ja mõned muud väiksemad asjad kaduma. Ühes sellega olevat enesevaheline läbisaamine halvenenud, iseäranis seitsaadik, kus Siberisse rännanud perekonnad siia tagasi tulid ja oma kohti ajutiste peremeeste käest tagasi hakkasid nõudma. Eesti jonn annab ennast mõnes paigas naabrite vahel tubliste tunda ja tühjas järelandmatuses kulutatakse ennem kümned ja sajad, kui et kokku katsutaks leppida. Hõõrumisi sünnitab ka see asjaolu, et igal talul sugugi ühetasa põllumaad pole. Jõeäärne tasane maatükk on alguses kohe kristlikult jagatud; mäeküljed said aga nende omaks, kellel rohkem tööjõudu, rohkem kapitali oli. Nõnda on ühel peremehel ainult kolm, neli tessatini põldu, kuna teisel see arv vast üle kümne tõuseb. Maksud on aga siiski kõikidel punktipealt ühesuurused. Küla püüab

juba ammugi kroonult maamõõtjat saada, kelle abiga ta oma maasse puutuvaid asju korraldaks. Aasta läheb aga aasta järele ja küla ootab endist viisi.

Muret teeb ka meestele see, et kui raudtee siit läbi saab, siis kapitali rohkem sisse voolama hakkab ja maahinnad tõusevad. Tagajärjeks võib nende asukohtade müümine olla, ja, kes teab, vast niisugustel tingimistel, et vähed oma Eesti Aiakesest suudavad kinni pidada. Olnud kord aeg, kus maid kergeste ostu teel oleks võidud omandada, aga siis arvati paremaks vanaviisi edasi elada.

Mu aeg on otsas, ma lahkun Punase Lageda Eesti Aiakesest peagi, aga mälestused viibivad veel kaua siin. Õnnelik nurk! Ma oleksin siinsete elanikkude peale kade, kui mul siin mitte nõnda hea poleks olnud. Mulle tuleb midagi J. Ahost meelde — ta räägib seal vendadest, kes elavad võõrastel maadel. Mulle tuleb aga ka vana Kreeka meelde — sealsed mehed tegid iga võõramaa kodumaaks. Kreeka kunsti ja mõtte-teaduse suur algus oli võõral maal — asumaadel. Ma oskaks ja suudaks luuletajat uskuda, kes P. L. Eesti Aiakesest või kusagilt mujalt Musta mere asundustest tõuseks. Isad ja emad! Saatke oma lapsed kodumaale õppima, muidu kannatate ise ja kodumaa. Kodumaa, päästa asunduste noored, muidu kaotad sa kõik!

1912

Musta mere rannalt

Lõbus sõit oli see: umbes nelikümmend versta allamäge, pirnikottide otsas «kibitka» all, ikka Punasest Lagedast kaugemale, kahe tuhande jalalisest kõrgusest alla, merele lähemale. Mida raskem koorem, seda kiirem sõit. Ainult tublid hobused peavad olema, muidu on sõiduriist ühes koormaga teekäänakul kuristikus. Ja tee käib vahetpidamata siira-viira mööda mäekülgi, otsib paika, kus üks mäeselg teisele nii lähedale kulgeb, et ilma suurema vaevata ühe pealt teisele võiks hüpata. Kevadel üles sõites nägin õilmeid, nüüd puutusid kukuruusi- ja tubakapõllud, pähkliid, kastanid, õunad, viinamarjad jne. silma.

Imelik! Mägedesse minnes ajasin nagu midagi taga: üleval lootsin ta kätte saavat, kas või salaja tabavat. Sain ma aga sinna, siis tundus, nagu oleks ta üle mägede põhja poole põgenenud — laiale lagendikule, mis tuttavate kaskede ja kuuskede juurde juhatab.

Nüüd seisavad Kaukasuse mäed põhja pool ja lõunas meri. Rinnas oleks nagu kergusetunne. Ilusad on mäed, aga nad võtavad poole taevast, vaba tuule ära. See ei meeldi lagendikulapsele, nagu ka mäeelaniku «vintrik» lauluviis külmaks kipub jätma: viimane hakkab ikka kusagilt kõrgelt, nagu mäeharjalt ja siis tuleb ta trillerdades astmete kaupa allapoole — otsib vaikset orgu, kus peatada, pikaks tooniks venida, et siis järsku lõppeda, nagu raiutaks tal giljotiiniga jätk otsast.

Esimest korda kuulsin seda laulu Sotšis. Ma elasin mäel ja otse mu jalgade all seisis sügav org, mille põhjas ojake vulises, vihmavalingutel kohisedes, mürisedes. Oja saarekesel kasvas põline ja määratu suur sinaar, selle varjul pidasid töömehed öökorterit. Pimeda hakul tehti tuli üles ja tema ümber pikutasid kuus, seitse meest — pea vahetpidamata lauldes. Kui üks oma suu lahti tegi, siis ei suutnud ka teised enam vaikida. Vahel läks tükk aega mööda, ilma et vilkuva tule poolt midagi kuulda oleks olnud, siis aga hakkas üks hääl kuulduma, mõnikord pärast südaööd, esiteks tasakeste, kord-korralt kõvenedes; temale tuli teine appi, varsti kolmas, neljas, kuni terve meesterodu karjus, huilgas, kilkas, nagu otsiksid nad häält, milles nad kõik ühineda võiksid. Ja nad leidsid ta, sest ikka lõppes joruajamine ainsa tooniga, mis äkitselt, püssipauguna kustus. Peale seda oli jällegi kõik vaikne, ainult tuli põles nagu suuremalt, selgemalt ja heitis läbi öö pimeduse minu aknasse väriseva helgi.

Vaatan mägede poole tagasi ja näen valendavat lund nende harjal. Ja juba ahvatelevad nad jällegi: nii suured, kindlad ja rahulikud on nad. Näeksin nagu buddha usu tarku ja pühi mehi istumas, valgete juustega ehitult. Kõik liigub, muutub, jookseb, tõttab ja tunneb kärsitust, aga targad jäävad vääramata rahulikuks, sest nad teavad, et kõik mööda läheb.

Meri aga teeb rahutuks. Ja siis tunned teatud raugust, ka argtust. Seisaksid nagu ilusa, edvistava naise ees, kellelt sa vähem kardad võtta, kui ta healmeel annaks, kardad vähe võtmisega teda surmani haavata.

*

Otsustasin oma suurema reisikompsu laevaga ära saata ja ise mööda maad talle järele sibada: tahtsin Musta mere randa näha. Maikuu lõpul sõitsin hobustega Sotšist Adleri (31 versta), nüüd tahtsin Adlerist Gagrõni³ (33 v.) minna ning sealt edasi lõuna poole.

Kevadisest sõidust oli alles hea mälestus järele: õied, õied, õied! Siin ja seal mõne Venemaa suure või rikka suvemaja lõpmata viljapuuadade seas. All sügavas (tee ronib enamaste kõrgel mäeküljel) meri ja punub kivisele rannale vahupärga — punub püsimate kärsitusega, aga ei punu teda kunagi valmis. See on kui ilma armulaul: küll on teda lauldud, lauldakse ikka veel, aga lõpusalm ei tule ega tule.

Et mul lõunamaa pankades jooksvat arvet pole, kuna põhjamaa pangad rahasaatmisega alati hiljaks jäävad, siis polnud mul muidugi mitte võimalik ei omaette vooimeest ega autot palgata, vaid pidin tilisangiga⁴ leppima, mis tervel Musta mere rannal linnade ja paikade vahel iga päev liigub ja väikese tasu eest edasi küübib. Selle juures ei pea muidugi mitte pahaks panema, kui ta sõidutähtaega lahkelt prolungeerib-pikendab või nii palju reisihiimulisi peale võtab, et hobuste selgrood vedades juba kaelkooguna painduvad ja sõiduriista katusel (see on pakkide tarvis, vihma ajal puldaniga kaetud) inimesed istuvad, kelle jalakannad sulle kuklasse võivad anda. Selle-eest on reisiseltskond enamaste õige lõbus ja kirju: mingrellased,⁵ abhaasid, türklased, kreeklased, pärslased, imeretiinlased, venelased jne. Turbanid ja fessid!⁶ Nadid ja kaltsud! Ilusad näod, pikad pihad, kõrged rinnad ja pükste kroogitud istekohad ulatavad põlvekõverduseni. Enamaste ainult mehed. Sellepärast on kõik nagu kõrvust kergitatud, kui mõni õrnem pool vankril aset võtab. Mitmed keeled kostavad korraga läbisegi, nende kõlalisest lahkuminekust hakkad alles mõne aja pärast aru saama. Tahetakse aga üksteisele midagi ütelda, siis võetakse vene keel appi, kraamitakse selle viimane tagavara välja.

*

Adleri ümbrus on madal, tasane. Mäed on mererannast mõne versta põhja poole taganenud. Praegu paistab haritud madalikult kukuruus, tubakas, kapsas ja lõpmata suured aiad silma. Aga veel mäletavad siia rännanud eestlased, kui madalikku metsapadrik kattis, kus varjul suvine palav päike vorisevas vee- ja porilombis kõiksugu pisielukaid haudus. See oli tuntud külmatõve ja malaaria rikkalik pesapaik. Vaevalt pääsis ükski elanik tema küüsisist. Juba enne Vene valitsuse tulekut põgenenud elanikud nende haiguste eest üles mägedesse, iseäranis Punasele Lagedale, et seal paranemist otsida. Ka praegu kannatavad rannaelanikud külmatõve käes tervel Musta mere kaldal, aga selle haiguse hädaoht pole enam kaugeltki nii suur kui varemalt: mets ja padrik hävineb aasta-aastalt ja tema asemele asub haritud, kuivatatud maa, mis läbi haigust tekitavad põhjused vähenevad.

³ Gagrõ — Gagra nimetus 1948. aastani. *Toimetaja märkus.*

⁴ Tilisang — postitõld. *Toimetaja märkus.*

⁵ Mingrellased = mingreelid — Lääne-Gruusias Kolhida madalikul (endises Mingreelias) elav grusiinide hõim. *Toimetaja märkus.*

⁶ Fess — Ees-Aasias jm. kasutusel olnud tüvikoonuseline musta või sinise tutiga punane viltmüts. *Toimetaja märkus.*

Adler ise on väike alevike — iluta, tolmune või porine; majad väikesed, viletsad, igavese rõduga; kaks, kolm väikest võõrastemaja, postkontor, laevaseltside agentuurid ja hulk kohvimajasid, kus maitsevat türgi kohvi karastava külma vee kaasas antakse. Kohvitassid on sõrmkübara suurus, aga kui juua mõistetakse, võib nende juures niisama pika jutu ära ajada kui kodumaal vanal õndsas ajal kõrtsis poolekortli juures või moodsail päevil Tartus või Tallinnas paari õlle taga. Igal pool mängitakse doominot, mängitakse tundide kaupa ja vaimustusega, nii et higi otsaesiselt tilgub; mängivad vanad ja mängivad noored, ainult naised ei näe. Õnnetud mehed!

Ka eestlasi leidsin ma Adlerist: ühe kaupmehe ja kaks õllepoodnikku.

Oli ilus ja soe hommik, kui ma Adlerist Gagrõ poole välja sõitsin. Adleris peeti suurt nädalalaata ja selleks päevaks voolab siin alati hulgana inimesi kokku. Punase Lageda eestlased olid enamiste kõik platsis. Ka teistest lähedalolevatest küladest tuli eestlasi laadale. Huvitav oli näha, et eestlased oma tegumoodi sugugi kaotanud pole, kuigi neid võõrad ümbritsevad. Meie tutvus oli aga liig lühike; vaevalt hüüdsime teie, kui juba vankrid nii kaugel olid, et järgmised sõnad «vett vedama läksid». Enamiste sõideti ikka, kaks hobust ees. Oli aga ka neid näha, kes ühteainukest hobusekronu kiiremale käigule sundisid. Kodumaaga võrreldes riiete poolest enamiste lihtsad, aga lõunamaaliste ja venelaste seas siiski peened mehed.

Muidu tundsin teest nagu pettumust — Sotši ja Adleri vahelise teega võrreldes. Seda tundmust aitas muidugi ka sügise oma muljendiga suurendada. Kümnekond versta ainult kukuruus ja tubakas, aiad puuduvad peaaegu täieste; ilusaid suvemajasid ei puutu kusagilt silma; meri kaob kaugusesse, nagu kardaks ta kukuruusi kahinaga võistelda; siin ja seal mäekülgedel viletsad, kehvad eluonnid, millede aknad paiguti klaasideta ja pisitillukesed; seinad näevad harvad olevat, et tuulel vaba voli igal pool uluda; pragusid täidab savi, aga see on tükati maha pudenenud.

Aga siis tulevad suuremad külad, korralikumad ehitused, viljapuud. Lõpuks algab Uus linn, kus küll majasid alles vähe, üks siin, teine seal, aga kus mitme versta peal metsast sihid ja kraavid läbi aetud — tulevaste uulitsate märgiks. Kõik on uus, kõik on algamas, ainult mõni aasta vana. Kümne, viieteistkümne aasta pärast tuntakse vististe vaevalt veel vanu paiku, nii kiireste näib siin elusoon lööma hakkavat.

Aga juba hakkavad mäed merele lähenema, tee venib keereldes kõrgemale ja lookleb enne Gagrõsse jõudmist paiguti mitukümmend jalga otse mere kohal. Mäed on enamiste asumata, tühjad, tükati õige metsikud. Siin ja seal lõikavad mäeojakesed kaljudest läbi, sügavaid, külmast hõõgavaid kuristikke sünnitades. Paar versta Gagrõst eemal lähevad asukohad ja suvimajad sagedamaks. Mõned tuletavad keskaja lossi või mõnes mereröövli romaani kujutatud asukohta meelde: kõrgel, üksikul kaljul, otse mererannal, tuletornina piiramata legendikule vahtides. Ainustki elavat hinge pole näha, või kuigi nad kusagil silma puutuvad, siis näivad nad sellepärast sinaaride ja küpresside tumedal varjul peiduurgast otsivat.

Vankril istusid ka kaks vene neiut, kes siitpoolt pärit. Nad nimetasid iga suvimaja, iga lossi omaniku nime, rääkisid tema rikkusest, jutustasid tema enese ja tema omaksete elulugu. Nad teadsid ka salajasi varjupaiku, metsikuid ja luulelisi kohti, kuhu välja sõidetakse pidutsema või kedagi trehvama. Nad näitasid mulle Külma jõge, rääkisid Sinisest allikast, andsid lilledele nimed, aga ma olen seda kõik ära unustanud.

Me sõime üheskoos lõunamaa halbu õunu ja saime selle juures teada, et me koossõit veel tänase päevaga ei lõpe: nemad tahtsid Uude Athosesse⁷ minna (klooster 23 v. Suhhumist eemal) ja sinnasamasse püüdsin ka mina.

Gagrõ on väike paigake mererannal; ta jaguneb kaheks — Vanaks ja Uueks Gagrõks. Tähepanemiseväärt on ainult Vana. See on Oldenburgi printsi⁸ asukoht ja see on selle pisitillukese maanurgakese (mäed seisavad mererannast vast ainult veerand versta eemal) armsaks asukohaks muutnud. Ilusad võõrastemajad (võrdlemisi õige odavad ja hästi korralikud), hea haigemaja, toredad elumajad otse rippuvatel mäekülgedel, uulitsaraudtee, mis linnast supelusmajasse viib, automobiilid, elekter ja ilus park norus pajudega, põliste sinaaridega, tiikide ja luikedega. Siiski — vaevalt oli mu ilutundmus kusagil sedavõrd haavatud kui just siin, mida Musta mere ranna kõige euroopalisemaks paigaks peetakse ja kuhu väljamaalased heal meelel sisse sõidavad. Pargis on kõik korraldatud, ükski puu ja põõsas ei saa vabalt, oma tahtmise järele kasvada, kõik on püगतud, painutatud, klanitud nagu mõni apteegiõpilane või peenike poepoiss. Puhtad, rohuta liivateed ja ojakesed, mis tiikisid ühendavad, tsemendiga vooderdatud. Aga olge lahked ja vaadake, missugused sillad neil ojakesitel peal on. Karjas käies tegime niisugused «trummid» sookraavidele loomade ülemineamiseks. Kui ma neid «trümmisid» siin püगतud pargis lakksaabaste, automobiilide ja arssinalaiuste kübarate seas jälle kord nägin, oleks tahtnud ma uueste karjaseks saada, nõnda oleks võinud ma nendega rahul olla. Ja mulle näib, nagu oleks ma just nende sildade pärast Gagrõst nii ruttu ära sõitnud — juba järgmisel päeval.

Ma ei tea miks ma oma reisiplaani muutsin — hobuste asemel aurulaeva valisin. Ma tean ainult ühte: juba sadamasillal naersid mulle kaks tuttavat neiunägu vastu. Need olid mu eilased kaassõitjad, kes täna Uude Athosesse läksid. Nad seletasid mulle, et maad mööda sõites tee enam endiselt hea pole ja et Gagrõst esimese suurema asukohani, Gudautõni⁹, 60 versta on, kust veel 20 versta Uude Athosesse jäävat. Neid arvusid kuuldes sain ma väga rõõmsaks, et ma aurulaeval olin: küljed võisid parandada ja kopsud mere õhku neelata.

Laeval leidsin ma eesti kelneri eest: noor hiiu poiss, kooliõpetaja poeg. Nagu pärast selgus, oli meil terve rida ühiseid tuttavaid ja me rääkisime peagi Tartust ja Tallinnast, üliõpilastest ja kunstnikkudest (uus tuttav oli nimelt pintslis käsitaja, praegu silmade pärast arstide nõuandel mere peal). Peagi panime tähele, et peale meie veel põhjamaalasi laeval leidub; selle poolest kahtlased olid kolm naisterahvast, kes eneste vahel saksa keelt kõnelesid. Kelner oli juba ammu südant püüdunud rindu võtta ja nendega «maakeelt» rääkima hakata, aga julgusest tulnud puudus. Mind oli Punase Lageda mägestiku elu nii araks teinud, et mina noortmeest kuidagi ei võinud aidata. Kui ma juba paadis olin, mida munk juhtis, hüüdis kelner laevaservalt mulle järele: «Eestlased jah, juba läks jutt lahti!»

⁷ Uus Athos, õieti Novõi Afon — kuurortasula Musta mere rannikul, algselt klooster. Sai oma nimetuse Kreekas asuva kuulsa Athose kloostri järgi. *Toimetaja märkus.*

⁸ Oldenburgi prints — Loode-Saksamaalt pärinev krahvide suguvõsa, mis oli abielu teel seotud Vene (Peeter III), Saksa, Rootsi, Taani, Norra ja Kreeka keisrite ja kuningatega. Vene keisri Nikolai II õde Olga Aleksandrovna abiellus 1901 hertsog Peter Oldenburgiga. Viimane laskis ehitada omapärase arhitektuuriga lossi Vanas-Gagras. Praegu asub endises lossis puhkekodu. *Toimetaja märkus.*

⁹ Gudautõ — kuurortlinn Gudauta nimetus 1948. aastani. *Toimetaja märkus.*

Ma sõitsin ühes palverändajatega, kahe, kolme munga ja paarikümne eide- ja taaditudikesega, kellel kõigil kompsud ja korvid kaasas. Juba varemalt teadsin ma, et kloostri kolmeks päevaks korter ja ülespidamine muidu, jumala armust, antakse. Aga kuigi seal viibides kõrget tasu peaks maksma, tahaks ikkagi sinna minna; nii ilus paistab klooster eemalt oma aedade ja ehitustega.

Sadamasillal pöörasin ma munga poole ja ütlesin:

«Isake, olge hea, juhatage, kus korterit saab.»

«Minge otsekohe väravatest sisse, pöörake paremale poole ja küsige seal korrapiidajalt.»

Ma läksin. Mind juhatati puhtasse tuppa, kus neli voodit oli. Nurgas seisvad sumadaniid tõendasid, et mul seltsilisi juba ees on. Nagu pärast selgus, oli üks nendest Mogiljovi kubermangust pärit kaubareisija, teine Moskva kontorist, mõlemad juudid.

Varsti kutsuti teed jooma — kellahelinaga. Seal sain kahe preiliga tuttavaks — hambaarst ja kooliõpetajanna. Nendel oli juba kolmas päev siin olla.

Peale teejoomist juhatas mind vaimulik sellekohase küsimise peale kloostri aedadesse. Seal nägin ma õuna-, pirni- ja õlipuid, tsitronisid ja apelsinisid, ilusaid palmipuid, suuri kaktusi, terve rida veeruumisid, kus mitmesuguste veekasvude varjul kuldkalakesed ujuvad. Aiad algavad mere äärest ja tõusevad mäekülge mööda kõrgemale. Nende pikkust võib verstadega mõõta. Põhja pool paneb järsk kaljusein aiale loomuliku piiri. Kaljuservalt paistab väike maja; see on nõndanimetatud Pääsukesepesa, endine mungakamber. Treppi mööda, mis osalt kivist, osalt puust, pääseb Pääsukesepesasse. Kõrgemale tõustes avab iga samm, mis edasi, ikka uued paigad, uued vaated ja iludused. Kahju, et ilm sel korral sumpas oli! Aga võib olla, et oli vaade nõnda vee] ilusam, salapärasem. Otse jalgade all säravad kirikute kuplid, terve rida teisi ehitusi, lõpmata aiad mööda mäekülgi ja määratu suured küpressid; tahaks neid põlisteks nimetada. Nad on oma toredas suuruses ainukesed Musta mere rannal, nagu ka terve paik võrdlematuks jääb. Üle taimelise ja ehituslise toreduse helgib meri ja ohkab.

Ma ei tea kui kaua ma seal üleval mungakambri rõdul (kamber ise on praegu tühi) seisin, ma mäletan ainult seda, et ma korraga märkasin — pimedaks hakkab minema. Igal pool — müüridel, ustel, kaljudel, puudel jne. — on nimed, vaimustusest tõusnud sõnad (sagedaste väga halvad), soovid ja unistused, ehk küll iga sammu peal lugeda võib: «Palutakse mitte mingisuguseid pealkirju teha!» Enamiste on kõik nimed ja märkused vene keeli kirjutatud, kuid puutus ka saksa ja prantsuse ning kaukaasia keeli silma. Isegi eesti keeles leidsin ma mõned sõnad, nimelt: «Tüdruk, tüdruk, ma armastan sind!»

Kui ma Pääsukesepesast alla tulin, oli juba videvik. Ma läksin kloostri peaehituse poole. Korraga kuulsin ma laulu — kirikus oli jumalateenistus. Ja nagu iseäralik tahtmine tõusis kaua aja tagant jälle õigeusklike ilusat laulu kuulata. Ma astusin sisse. Kuhu mu mõtted laulmist kuulates eksisid, seda on raske sõnadega seletada, aga ma tundsin korraga, et mu silmad niiskeks läksid, hiilgama hakkasid.

Sel silmapilgul pööras keegi naisterahvas minu ees ümber ja vaatas tuttavalt, pooldeval naerataval pilgul mulle otsa ning — ma tundsin häbi ja põgenesin välja: need olid mu reisiseltsilise silmad. Tal oli ilus kael ja väiksed jalad.

Klooster on mäe peal. Küpressi-puiestee viib siit alla elumajade poole. Pikkamisi sammusin ma; tervesse kehasse asus raugus. Oli valus ja hea. Elekter põles juba, aga küpresside varjul oli pime.

Õhtusöögil oli meid seitse meest ja üksainus naine. Kolm lauanaabrit (sakslane, armeenlane ja juut) olid terve päeva kloostri aedades ja asutustes ümber kolanud ja jutustasid nüüd nähtustest. Kloostril on oma telliskivivabrik, raua- ja puutöötoad, arstid ja hambaarstid sellekohaste ruumide ja ilusate sisseseadetega, haigemaja, apteek, abhaasi poistele kool, kus mungad õpetust annavad ja kus lauanaabrid poiste teadmisi katsunud mõistatusega: sündides lendab, elades lamab ja surres jookseb. Lõpuks on rändajad ka viinakeldri ja viinavalmistamise ruumi üles leidnud; mungad lasknud neid oma suuga maitsta, kudas käärimise kestvus viina maigu ja kõvaduse muudab. Üleüldse on kloostril kõik, mis elutarvidused nõuavad, ta püüab kõik ise valmistada. Osta ei saa seal midagi, seal viibides antakse võõrale kõik muidu. Aga ei lükata sugugi tagasi, kui keegi ärasõidul midagi lahke vastuvõtmise ja ülespidamise eest ohverdab. Õhtusöögiks oli supp riisiga, kala praetud kartulitega ja vein — oma vabriku töö, hapu kui kali.

Järgmisel hommikul olin ma juba kella kuuest jalul: tõttasin kloostri tiikisid vaatama, kus palju parte, luikesid ning kalu hulgana, kelle püüdmine keelatud. Tiikisid on terve rida, mere lähedal, üksteisega ühenduses. Mäelt jooksev oja ei pääse muidu merre, kui peab tiikidest läbi voolama, nende vett värskendades. Tiikide kaldal kasvavad pajud, mille oksad kui naisejuuksed; liigutab neid tuul, siis hakkad kartma, nagu võiksid nad sassi minna.

Ma lootsin ilusat, selget ilma, et siis kauemaks kloostrisse jääda, aga ma sain petta. Ja mul tõusis tung edasi sõita. Aurulaeva lasksin ma hommikul mööda minna, nõnda pidin hobustega — tuttava tilisangiga rahul olema. Aga ma lahkusin ainult selleks, et lähemal ajal sinna tagasi pöörata. Kevadel peaks võima seal paar päeva paigal olla, õilmetest joovastust tunda. Veel kümne versta taha paistis klooster oma hiilgavate kuplitega ja üksiku majakesega kõrgel, järsul mäetipul: see on vana klooster isa Simoni koopaga ja varemetega, mis V aastasajast pärast Kr. s. pärit. Sinna ma seekord ei saanud.

*

Tee oli halb ja porine, Suhhumi ümbruses oli ju mõni päev vihma sadanud. Ja nägemiseväärilist mitte midagi. Mäed taganevad merest jälle eemale, madalamatel ja tasasematel mäekülgedel on igal pool põllud ja majad. Mida rohkem linnale lähemale, seda kaugemalt paistavad haritud maad ja eluasemed. Ühe suurema jõe ümbruses avanes ilus vaade: mäeküljed on metsast puhtad, majadega üle külvatud; peaaegu silmapiiril sinab metsik mägestik ja tema selja taga lumega kaetud harjad; lumi on nähtavaste värskel, sest päikese paistel särab ta valendades.

Kahe, kolme versta tagant kõrgustikult vaadates paistab Suhhumi merelahe rannalt nagu august. Ja tõepoolest ongi lugu nõnda. Enne linna jõudmist sõitsime suurest soost mööda. See soo pole ju küll mitte niisugune, nagu me neid põhjamaal tundma

oleme õppinud, aga ta on küllalt madal, et vihmasadudel vee alla jääda ja pärast päikese soojusel halvaste aurata. Terve linn on nähtavaste niisugusele soopinnale — madalikule asunud. Siin on kord niisamasugune metsapadrik voriseva mudalombiga olnud, nagu me seda Adleri ümbruses tundma õppisime. Linnaalune maa on nüüd muidugi põhjani täis villitud, kindlaks tehtud, ja kui see täide läheb, et linnasüda sadamaehitusega praegusest paigast ära nihkub, eelpool tähendatud soole asub, siis on ka selle elupäevad loetud. Tervishoidlisest seisukohast vaadates oleks see enam soovitatav.

Üle linna paistavad põhja poolt mäed, madalad ja lausalised; kõrgemad on kaugel. Mäejalal asuvad rikaste elukohad, sanatooriumid, pansionid, kuhu talveks hulgana haigeid kogub. (Sealt paistavad ka puud, mis tuttavat pilti — Õndsate saart meelde tuletavad.) Olgugi elu põhjamaaga võrreldes kuulmata kallis, siiski on sissesõitjate tung enamiste nii suur, et lõpuks parematel, kuivematel paikadel mingisuguse hinna eest ulualust ei saa. Suhhumit peetakse rinnahaigetele kõige paremaks talikorteriks tervel Musta mere põhjapoolsel rannal; ta on ümberringi mägedega varjatud, nii et siin pea alati täieste vaikne on. See hirmus põhjahommiku tuul, mis üle Kaspia mere legendiku puhub ja Novorossiiski sadamas mõnikord laevad kaldale viskab, Tuapses, Sotšis, Gagrõs ja Gudautõs end talvel tunda annab, ei pääse Suhhumile kudagi ligi. Sellepärast on siin ilm ikka paar kraadi soojem kui teistes rannapaikades. Suvel valitseb selle-eest aga rõhuv palavus, teda kergendab tuuleõhk harva; tolm seisab põuastel päevadel pilvena linna kohal, matab teda uduna enesesse. Juba maikuu lõpul põgenevad haiged ja teised, kellel põhjamaalase veri, siit välja lahedamasse paika. Paljud lähevad Punasele Lagedale ja tulevad sealt alles septembrikuu lõpuks tagasi.

Linn ise ei paku midagi iseäralikku vaatamisevääri. Sisse sõites ja eemalt vaadeldes on ta palju huvitavam kui lähemal tutvusel. Uulitsad on enamiste halvasti prügitud, muidu aga laiad ja sirged. Väga head on trotuaarid linna südames — sile tsement, lase või liugu. Niisamasugune on ka rannaäärne uulits. Suuremad ja nägusamad ehitused on kõik uued või alles ehitusel. Linnal on oma haigemaja ja raamatukogu. Esimest ei tunne ma, viimast küll; aga ma ei sooviks, et haigemaja niisama vanamoodne ja tolmune oleks kui raamatukogu.

Raamatud on vene ja prantsuse keeli, kuid mõlemad enamiste vanemate meistrite tööd, iseäranis prantsuse keeli. On veel eraraamatukogu, kus uuemat vene keeli kirjandust leida võib, aga valik on õige väike. Üleüldse — Suhhumis peab lugema, mis saab, mitte aga, mis tahab. Teatrit ei ole, kinosid — kaks, suvel olnud neid kolm. Loodetakse talveks operetttrupet; operette olla ainukene näiteetendus, mida suhhumlased lõbuga seedivat. Rannal mängib ilusatel õhtutel kroonu muusika ja mitte väga halvaste — olen palju halvemat muusikat lõunamaal kuulnud. Kroonu muusika on selleks küllalt hea, et muusika järele igatsust sünnitada. Tulevad Tartu ja Tallinna kontserdid meelde, mis talvel oodata. Juba nende pärast tahaks seal olla. Aga kinod on nõnda halvad (või on ehk minu maitse rikutud), et nad teatri vastikuks teevad.

Kui linn iseäralise iluta on, siis on see linnaserv, mis viimastel aastatel mägedele on kerkima hakanud (ja ta ronib ikka veel edasi), õige meeldiv, paiguti ilus ja vaatamisevääri. Hulk ilusaid aedu, kus kõiksuguseid lõunamaa okas- ja lehtpuid näha võib. Alati haljastena tuletavad nad põhjamaalasele igavest noorust meelde. Seal-

pool küljes on ka linna botaanikaaed, mida küll rikkaks pidada ei saa, mis aga siiski vaatamiseväärilist pakub. Kõikide nende alati haljaste kasvude seast paistavad ka nüüd, oktoobrikuu lõpul, värsked, puhkevad roosid silma. Päiksepaistesel ilmal on nad kui naeratus kevadelt. Oleks ma botaaniker, võib-olla oleks mul nii mõndagi lõunamaa taimede kohta ütelda, mis lugejat huvitaks, aga nüüd arvan ma: ükski kirjeldus ei aita siin, oma silmaga peab seda toredust nägema. Peab nägema meie kuuse sugulast, mille okkad kui haljas hõbe; kadaka poolvenda, mille okkad kui puhhas kuld; männi tuttavat, mille okkad ligi jalg maad pikad ja pehmed, painduvad; küpressisid, mis postina, treitid sambana küünalsirgelt taeva poole tõusevad, oksi nagu külma kartes tüve lähedale hoides; mitmesuguseid suuri palmisid, mis mõnda ilusat luuletust koolipõlvest meelde tuletavad; magnooliaid, araukaariat, banaanisid jne. jne. Ainult — kaske pole mitte ja tema järele tõuseb mõnikord nii suur igatsus, iseäranis kui meelde tuleb, missugune sale ja lumivalgekooreline ta Tuula kubernangus on.

Elanikkude poolest on linn väga kirju: mitmekesiste Kaukasuse rahvuste esitajad, kreeklased, türklased, pärslased, venelased. Eestlasi on vähe: tunnen ühte kaupmeest ja õllelaopidajat hr. Mihkelsoni, kellest mulle juba Punasel Lagedal kui Eesti «konsulist» räägiti (vabandatagu mind nimetuse pärast, ta pole minu leitud!) ja tema juurde minna soovitati, kui mingisuguseid kohalikke teateid vaja või nõu ja jõu poolest abi puudub. Nüüd tean ma, et mulle õigust oli räägitud. Seda rohkem aga elab eestlasi linna lähedal külades. Kõige suurem nendest on «Estonia», umbes sada perekonda, Suhhumist 25 versta eemal. Teised külad on lähedamal. Minu jalg veel sinna pole saanud, tali ei luba: pea vahetpidamata valab vihm maha.

*

Kaukasuse Musta mere rand oli juba vanadele rahvastele tuttav; paljude vanaaja kirjanikkude töedes leidub selle kohta tähendusi.*) Aga selleaegsetest elanikkudest pole mingisuguseid märkisid järele jäänud; pärastised põlved on nähtavaste kõik ära hävitanud. Kreeklastel olid siin asumaad. Keskajal kauplesid rannarahvastega genualased ja veneetsialased. Siis olid kordamööda siin peremehed pärslased ja türklased. 1829. aastast saadik hakkas Vene võim oma kätt siinsete elanikkude üle välja sirutama. Aga alles 1864. a. oli Punasel Lagedal (Kbaade¹⁰) pidulik jumalateenistus, kus Kaukasuse sõda lõpetatuks ja maa allaheidetuks tunnistati. Mäeelanikke sunniti Kubani maakonda asuma.

Suurem jagu arvas paremaks Väike-Aasiasse Türgi valitsuse alla minna. Sõda oli verine ja raske, kõige enam vast sellepärast, et maad sugugi ei tuntud. Asuti sagedaste niisugustesse paikadesse, kus asumine võimata ja kus sõjamehed hulgana malaaria ja külmatõve kätte lõppesid.

Maa oli võidetud, aga endise elu asemel asus tühjus, vaikus. Katsed asunikkude soetamiseks jäid kauaks ajaks tagajärjeta. Alles kui nälja-aastatel 1891–92 rannaäärne tee Novorossiiskist kuni Suhhumini valmis ehitati, hakkas elu vähehaaval idanema. Musta mere rand hakkas ikka rohkem tähelepanemist oma peale tõmbama. 1898. a.

* Ajalooteated on võetud raamatust — Дорватовский: «Сочи и Красная Поляна съ окрестностями». А.Н.Т. märkus.

¹⁰ Kbaade — Krasnaja Poljana varasem nimetus. Toimetaja märkus.

nimetati komisjon, kes mineraaliveeallikate vett, ilmastikku ja loodust uuris. Otsused olid väga head. Tõusid suured plaanid sanatooriumide, teede, puiestikkude, kirkute, koolide, elektrivalgustuse ja veevärkide sisseseadmiseks. Taheti raudtee mööda randa ehitada — Novorossiiskist hakates ja lõunas lõpetades. Aga tuli suur Jaapani sõda ja kõik jäi soiku. Kaua ei või uinumine ometi mitte kesta. Juba olid tänavu sihiajajad platsis — elektriraudteega mõeldakse põhjapoolist raudteed mererannaga ühendada. Ehk tehakse varsti ka rannaraudtee valmis. Kui mitte muidu, siis juba sellepärast, et Peterburi suurtel enestel seda kõike liikumiseks tarvis on, sest nad armastavad seda mereranda nähtavaste väga. Nii mõnelgi nendest on rannal oma maatükid majadega, aga ka muidu liigutakse siin sagedaste. Tänavugi suvel käis peaminister kuni Punase Lagedani. Laevalt maale pääsemine ripub aga väga ilma tujude küljes, sest tervel rannal on ainult Novorossiiskil kindel sadam ja Tuapsel muulid, kuna teised paigad — Gelendžik, Sotši, Hosta, Adler, Uus ja Vana Gagrõ, Gudautõ, Uus Athos — ilma vähemagi varjuta on. Hea, kui sild on, kust lootsikusse võib minna, aga peab ka ilma selleta läbi ajama: istutakse kuival maal paati ja türklased lükkavad mööda libestatud lauda täie koorma merre. Välja pääsed lootsikust mööda kõikuvaid, vedrutavaid laudu või tõmmatakse sind kukile. Ja et need paigad lagedal mererannal asuvad — ainult Suhhumi on lahe sopis — siis on iseenesestki mõistetav, et vähegi kangema tuulega — tormist pole rääkidagi — maale ei pääse. Kevadel ja sügisel, kui meri enamiste rahutu, võib sellepärast sagedaste nädalate kaupa Sotšis või Gagrõs asjata posti järele oodata; postilaev, mis neli kord nädalas käib, veab oma koorma määratud paigast mööda — Novorossiiski ja Suhhumi või Poti vahel edasi-tagasi. Mäletan ka seda, et kevadel minuga keegi Moskva noormees sõitis, kes Gudautõs maale tahtis minna, aga laev viis ta Suhhumi. Kui ta aga Suhhumist tagasi sõitis, siis pandi teda alles Novorossiiskis kaldale. Et tal vähe aega oli, siis sõitis ta Moskvasse tagasi, ilma et ta soovitud paika oleks saanud. Keegi insener tuli lihavõtte pühade ajal Peterburist Sotšisse oma haiget naist vaatama. Aga ta sõitis neli korda linnast mööda ja põgenes siis vandudes pealinna poole. Aga veel hullumatest juhtumistest teatakse rääkida. Niisugune õnnelik maa ja rand on see! Ja ometi on Sotši oma paiga poolest tervel sellel rannal kõige tähelepanemiseväärilisem koht. Suveks valgub siia hulgana igast nurgast inimesi kokku. Siin on ilusad pargid, toredad võõrastemajad («Кавказская Ривьера» ühes oma teatriga), rand on kõrge, paiguti ülikenad vaated, mäed; läheduses väävliallikad, mitu ilusat veekoske, terve rida vaatamiseväärilisi paiku, mis rikkad luulelikkuse ja lõunamaa taimede poolest. Ja ikkagi võib meri niisugust võllanalja mängida! Aga see on ainult aja küsimus, millal merele siin valjad pähe pannakse. Tervel rannal on viimaste aastate jooksul elu nii ruttu edenenu ja maahinnad sedavõrd tõusnud, et kapital varsti käskima hakkab. Ja kes võiks tema vastu midagi! Et siin nalja ei mõisteta, näitab vast osalt seegi, et ka Tallinna maahangeldajad juba lõhna ninasse on saanud ja asja oma silmaga üle vaatamas on käinud. Ühesõnaga — ega asjast muidu midagi välja tule, kui meie mehed kätt külge ei pane!

Eespool rääkisin ma lõpmata aedadest mererannal. Selle järele peaks arvama, et puuvili siin odav on. Vähemalt sain mina asjast alguses nõnda aru. Aga eksisin! Ma pole kusagil nii kalleid ja halbu õunu söönud kui siin viljapuuaedade keskel. Kasulik on lasta Punaselt Lagedalt õunu omale Suhhumi saata (selleks olen ma juba sammusid astunud), kui neid siit osta. Niisamuti olid kevadel apelsinid Moskvas odavamad kui Sotšis. Aiad on sissetuleku allikaks ja sellepärast püütakse nende

saadused võimalikult ruttu turule toimetada. Parem vili läheb viibimata pealinnade poole ja seal võib teda vast palju odavamalt süüa kui siin. õunad, millest siin 7–10 kopikat naelast maksetakse, on rohelised, kõvad ja vintsked. Anna 15–20 kopi- kat õunanaelast, siis on maik niisugune nagu Punase Lageda või põhjamaa õuntel. Ja raske on üleüldse midagi meie suislepa sarnast leida. Puuvilja korjamise ajal on lugu muidugi hoopis teine, iseäranis külades. Siis võib kas jumalamuidu või väga väikse hinna eest nii palju süüa kui süda kutsub. Õrnem vili (näituseks persikud — Pfirsich) läheb väga ruttu halvaks, ja kui teda õigel silmapilgul turule ei saa toimetada, siis on ainuke abinõu — söö ära. Niisamuti püüab ka kaupmees niisugusest vil- jast võimalikult ruttu lahti saada.

Nagu puuviljaga lugu, nõndasama on ka terve eluülespidamisega: ta on Musta mere rannal kallis, iseäranis nõndanimetatud sesongil — hooajal. Suhhumis on see silma- pilk talvel, Gagrõs, Sotšis ja Tuapses suvel. Juba kevadel maikuus maksis Sotšis rõõsa piima toop 40 kop., kudas suvel lugu on, seda ma ei tea, aga vististe peab ta siis palju hullem olema, sest et nõudmine palju suuremal määral tõuseb kui pakku- mine. Kuulmata kallid on ka korterid hooajal. Ma elasin Sotšis kusagil väikses vöör- astemajas ja maksin 60 rbl. kuus suure toa ja ülespidamise eest. Minu järele asus sinna keegi moskvalane ja see hakkas paljast toast 75 rbl. kuus maksma. Suhhumis on veel selle poolest halb, et peale vöörastemajade ja pansionide ja sanatooriumide pea mingisugust valikut pole. Linna paremas paigas seisab pansion pansioni kõrval ja kõik ootavad talveks pansionärisid. Ja nad tulevad ning maksavad. Et pansioni pidamine siin õige kasulik ettevõtte on, näitab see, et isegi põhja poolt inimesed sel- leks siia sõidavad. Ja huvitav kõige selle juures on see, et niihästi korterid kui ka ülespidamine ja kord nendes pansionides ja sanatooriumides enamiste halb on (nagu asjatundjad tõendavad). Sanatooriumisid on mitu, aga kui sa otsekohese arstiga avalikult räägid, siis tuleb välja, et vaevalt ühtegi sanatooriumi haigele soovitada ta- hetakse. Korralagedus ja flirt igal pool, nagu mindaks sinna aega lõbusalt surnuks lööma. Ühesõnaga — kuurort! Kui kellelgi kliima vahetuse pärast põhjamaal tarvis peaks tulema Musta mere rannale sõita, siis annaksin ma nõu kõik tarvisminev ma- terjal mõeldud aja peale kodus valmis osta ja teha; siin maksavad niihästi riided kui jalanõud palju rohkem ja mis kõige halvem — sa ei leia, mida otsid, ja ei valmistata nõnda, nagu tahtma harjunud.

Siinsetel linnadel ja alevikkudel on hoopis teine nägu kui põhjamaa omadel. Kui meie Paidesse, Viljandisse või Rakveresse minna, siis on esimene nähtus, mis silma torkab (iseäranis kui suuremas linnas oled elanud) — vaikus. Ka meie Tartu tuletub suvel otse surnud linna meelde. Kõik on müüride varju, uste ja akende taha peitu pugenud, nagu häbenetaks ennast näidata. Siin aga ronib kõik uulitsale — kingsepp ja vanade kingade parandaja, tekiõmbleja, rätsep, plekisepp, rauataguja, ilusate põueodade valmistaja, õuna-, viinamarja-, pähkli- ja kastanimüüja ning hulk saapa- puhastajaid; siinsamas uulitsa serval varjatud rõdul istub ka tee-, kohvi-, õlle- või viinajooja ning lõunasööja. Oleks nagu püüd, kõik mis tehakse, kõikide silma all te- ha. Trahtereid (enamiste ainult kohalikkude viinadega), kohvi- ja söögimajasid on lõpmata palju ja kõik kubisevad inimestest. Igal pool süüakse, juuakse ja käratse- takse. Ka uulitsad näivad nagu laadaplats olevat, iseäranis pühapäevadel, kus linna- ümbrusest hulgana rahvast kokku valgub. Karjub härgade ajaja, karjub voorimees, karjub tilisangi mees, karjub jutuaajaja ja ükski ei pane seda tähele; linnavahtisid pole kusagilgi näha. Et linnavaht Suhhumis üleüldse olemas on, sellest sain alles õh-

tul kell seitse aru, kus ärid suletakse: linnavaht annab oma viriseva vilega selleks märku. Korrapidajate puuduse ja käratsejate rohkuse peale vaatamata pole ma aga veel ainustki korrarikumist näinud. Mõni päev tagasi oli uulitsal väike kakelus, aga kaklejad olid venelased, nagu ma ka joobnutena ainult neid olen näinud. Missugused purjed siinne eestlane juues peale tõmbab, seda ma veel ei tea, aga ma arvan, et nagu ta igatpidi oma kodukombeid armsaks näib pidavat, nõndasama ka joomisega lugu on.

Esiteks ajab pisut imestama, kust küll see tööta ja ula inimeste hulk tuleb, mis siin mööda trahterisi, kohvi- ja söögimajasid ümber logeleb — nimelt just logeleb, sest ma olen nädalate kaupa ühtesid ja neidsamu mehi istumas näinud, juttu ajades, kaarte mängides. Mõne aja pärast saab asjast teise aimu. Lõunamaalane tarvitab oma elu ülespidamiseks võrdlemisi väga vähe. Tema korterit ma silmanägemise järele ei tunne, aga selle järele otsustades, missuguseid tubasid «herradele» 20 rbl. eest kuus välja üürida püütakse, peab arvama, et lõunamaalane korteri asjus suuri nõudmisi ei avalda: kui trahteri või kohvimaja katus veel vihma peab, mistarvis peaks siis kodus istuma. Ka võõrastemajades olen ma tähele pannud, et kõige pimedamates urgastes 3–5 meest ühes väikses toas öö mööda saadavad. Needsamad mehed aga tuletavad uulitsal liikudes mõnda vürsti või maavalitsejat meelde: pikk värvikas kuub, tore burka, hiilgavad padrunid ridamisi rinnal, tubli, hõbedast ja kullast särav oda vööl, revolver puusal. Ja missugune käik! Tõepoolest olen ma võinud sagedaste võõrastemajade nimelaual nimede ees sõna «vürst» näha. See kõlab aga nagu võllanali, kui näha, et vürst kõige väiksemas toaurkakeses elutseb või kui kaks vürsti ühes toakeses asuvad.

Nagu korteriga, nõnda näib lugu toiduga olevat: lõunamaalane elab palju vähemaga ära kui põhjamaalane. Selle poolest avanevad silmad kohe, kui siinsetesse söögimajadesse lõunat lähed sööma (moodsad võõrastemajad ja trahterid muidugi välja arvatud). Portsjonid on enamiste naeruväärt väiksed ja lihana saad ikka ja vääramata lambaliha, rasvast kui seapekki. Riiete ja jalanõude peale kulutatakse niisamuti vähe. Soojuse pärast pole juba raskemaid riideid tarvis ja needki, mida kantakse, on enamiste imelikult lipitud ja lapitud. Ja kui siia juurde seda lisada, et töö eest head vaevatasu maksetakse, siis on selge, miks lõunamaalasel nii palju vaba aega on. Ja veel! Lõunamaa teeb laisaks. Tahaks peagi niisamuti kusagil trahteris või kohvimajas istuda, kui päriselanikud seda teevad, ja ajatavat juttu pealt kuulata. Kahjuks ei saa aga nende kurguhäältest midagi aru. Üks on aga kindel — sõjast räägitakse väga palju ja vahetpidamata. Söögimajades ja trahterites võib seina peal Balkani poolsaare kaarti näha, mida kuni vähema peensuseni tundma õpitakse ja mille juures aru peetakse. Näib isegi, nagu oleksid mõnes paigas trahterite järele teatud sõjaerakonnad tekkinud. Kusagil seisab kaks trahterit kõrvu — kreeklase ja türklase oma; esimene on alati rahvast täis, viimane ikka tühi, ehk küll türklane oma kohvi ja sööki- sid õigusega kiidab. Sõjatuhing on isegi nii suur olnud, et mitu trahteripidajat kreeklast kokku on heitnud ja omale telegrammid tellinud, mille eest nad 120 rbl. kuus maksavad. Igakord kui ma trahterisse lõunale lähen, tuleb trahteripidaja kreeklane mulle lahkkel naeratusel vastu ja räägib viimastest telegrammitedetest: ta peab mind nähtavaste oma meheks. Sõda andis end ka selleläbi siin tunda, et väga paljud türklased kodumaale ära kutsuti. Kardeti isegi seda, et terve Musta mere laevandus kitsikusse võib sattuda: tervel rannal on ju türklased need, kes oma lootsi-

kutega laevu laadivad ja koormast vabastavad ning reisijaid laevale ning sealt maale küüdivad.

1912

BIBLIOGRAAFIA

Punase Lageda Eesti asundus

1. A. H. T. Punase Lageda Eesti asundus. — «Päevaleht» 1912, 20., 22., 23. okt., nr. 244–246.
2. A. H. T. Punase Lageda Eesti asundus. — «Koit» 1912, 23., 26. okt, 9. ja 16. nov., nr. 83–84, 86, 88.

Musta mere rannalt

1. A. H. T. Musta mere rannalt. — «Päevaleht» 1912, 6.–9. nov., nr. 256–259.
2. A. H. T. Musta mere rannal. — «Aeg» 1912, 8–17. nov., nr. 128–132.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.